

Een Geschiedenis van de Lage Landen

Een Geschiedenis van de Lage Landen

**Van de Prehistorie tot de
Coronatie**

Marcel Kramer

Schrijver: Marcel Kramer
Coverontwerp: Marcel Kramer
ISBN: 9789464650396
© Marcel Kramer

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
De Prehistorische Lage Landen	13
De Romeinse Lage Landen	25
Verval en Ondergang	35
Het Frankische Rijk	45
Een Schraal Bestaan	54
Graven en Steden	62
De Hertogen van het Westen	71
Reformatie en Verzet	78
De Nederlandse Opstand	86
De Republiek	95
Stadhouders en Regenten	103
De Spaanse Nederlanden	115
Heerser over de Zeeën	122
Een Langzaam Verval	130
De Oostenrijkse Nederlanden	137
De Patriottentijd	144
De Franse Tijd in België	150
De Franse Tijd in Nederland	157
Het Verenigd Koninkrijk	167
De Belgische Opstand	177
De liberale monarchie	186
Het Koninkrijk België	194
België als Industriële Macht	203
Oorlogsdreiging	209
De Grote Oorlog	217

De Grote Depressie	224
België tussen hoop en vrees	232
De Tweede Wereldoorlog	239
De Tweede Wereldoorlog in België	250
De Wederopbouwjaren	257
Wederopbouw, Verzuiling en de Koningskwestie	265
Ontzuiling en een nieuwe Verzorgingsstaat	273
Taalstrijd en Crisis	281
Crisis en Onbehagen	288
Naar een Federaal België	296
De revolutie van Fortuyn	304
België tijdens de eeuwwisseling	312
Nederland sinds 2010	320
België sinds 2010	327
Dankwoord	334
Appendix	335
Over de Auteur	352

Voorwoord

De Lage Landen zijn slechts een stip op de wereldkaart. Slechts weinigen op andere continenten zullen haar kunnen aanwijzen. Toch zijn onze contreien zeker niet onbekend. Nederland wordt geroemd om haar poldermodel, haar waterwerken en een liberaal drugsbeleid. België staat internationaal bekend als het land van bier, chocolade en de Ardennen. Hoewel Nederlanders en Belgen onderling erg goed zijn in het benoemen van elkaars verschillen (“de stugge Hollander” tegen “de gezapige Belg”) zullen mensen uit Latijns-Amerika, China of Zuid-Afrika nauwelijks verschillen zien tussen de twee volkeren. Veel meer zullen zij de grote overeenkomsten zien. In de staatsinrichting, de taal, de architectuur en de mentaliteit. Nederlanders en Belgen zijn hardwerkende volkeren die hun landen door de eeuwen heen hebben vrijgevochten van vreemde overheersers. De overeenkomsten tussen onze twee landen zijn ook niet verwonderlijk als men bedenkt dat Nederland en België historisch gezien lange tijd bestuurlijk een geheel vormden, met een gemeenschappelijke vormingsgeschiedenis en ervaringen.

Pas sinds 1839 zijn de twee gebieden definitief als onafhankelijke staten uit elkaar gegroeid. Belangrijke historische personen als Caesar, Filips II, Lodewijk XIV, Napoleon en Hitler zijn zowel in Nederland als in België om grotendeels dezelfde redenen bekend. Het ligt dan ook voor de hand om de geschiedenis van de Lage Landen als een geheel te vertellen, met evenredige aandacht voor Nederland en België. Dat is precies wat dit boek in de kern beoogd te doen.

Tot niet zo lang geleden was het heel normaal dat Nederlanders en Belgen een vrij diepgaande kennis hadden van hun eigen nationale geschiedenissen. Die kennis is echter (groten)deels vervlogen. Namen als Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt, Thorbecke, Charles Rogier en Hendrik van der Noot doen bij veel mensen nog wel een belletje rinkelen, maar slechts weinigen kunnen ons nog mee terugnemen naar de verschillende perioden van onze regionale of vaderlandse geschiedenis.

Dit is zonde, zeker gelet op het feit dat een globale kennis van de eigen nationale geschiedenis niet onbelangrijk is. Politici schermen vaak met historische termen en perioden om hun standpunten duidelijk te maken. Verwijzingen naar de Gouden Eeuw, de VOC-mentaliteit en de

Nederlandse tolerantie zijn meer dan eens gemaakt. In Vlaanderen wordt er door sommige politici gloedvol gesproken over het eeuwenoude Vlaamse gevoel, de Guldensporenslag en het Bourgondische Brabant. Kennis van onze geschiedenis kan ons veel vertellen over wie we zijn, waar we vandaan komen en waarom we op een bepaalde manier naar zaken kijken. Deze kennis is des te belangrijker in een tijd waarin er verhitte discussies worden gevoerd over de Nederlandse en Belgische identiteit en wat die identiteit wel of niet zou moeten zijn.

Dit boek probeert u als lezer in vogelvlucht mee te nemen door de eeuwenoude geschiedenis van onze contreien. Ons verhaal begint in de prehistorie, toen de eerste menselijke bewoners van onze contreien leefden als jagers en verzamelaars. Het verhaal van Nederland en België voert ons langs de eerste boerengemeenschappen, de komst van de Romeinen onder leiding van Julius Caesar, de Franken en de grote Middeleeuwse steden. We vliegen over de ontdekkingsreizigers op de wereldzeeën, de bloedige Opstand waarbij de Nederlandse Republiek werd geboren en de Gouden Eeuw die daarop volgde. We bekijken de zuidelijke gewesten, het latere België, die nog eeuwenlang door Spanje en Oostenrijk werden bestuurd en hun eigen weg gingen. Ons verhaal eindigt via de Franse Tijd, de Belgische Opstand, de industrialisatie en de Tweede Wereldoorlog in de moderne tijd. Het boek eindigt met de Coronacrisis en de huidige Nederlandse en Belgische kabinetten (Rutte IV en De Croo I).

Vanzelfsprekend is het in het aantal pagina's dat dit boek telt niet mogelijk om alles te vertellen. Soms heeft dit gezorgd voor lastige keuzes. Oplettende lezers zullen zich mogelijk afvragen waarom bepaalde thema's, personen en gebeurtenissen niet in het verhaal zijn opgenomen. Het simpele antwoord is dat, door alles te vermelden, het doel van dit boek voorbijgeschoten zou worden: een eenvoudig leesbare en handzame geschiedenis van onze landen.

Mijn hoop is dat u, zodra u dit boek heeft uitgelezen, achterover leunt en goed nadenkt over wat u heeft gelezen. Uw beeld van de Nederlandse en Belgische geschiedenis (en de raakvlakken daartussen) kan heel anders zijn dan die van mij. Misschien interpreteert u de woorden in dit boek heel anders dan andere lezers. Dat is niet erg. Ik ben tevreden indien u na het lezen van dit boek het gevoel heeft meer te weten over onze landen dan u deed toen u aan dit boek begon. Dat u meer waardering heeft gekregen voor de rijke en veelzijdige geschiedenis van onze landstreken. Indien dit

het geval is, weet ik dat ik mijn steentje heb bijgedragen aan het in leven houden van ons nationale en regionale historische besef.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Marcel Kramer
2022

1

De Prehistorische Lage Landen

Tijdens de prehistorie werden Nederland en België eeuwenlang bewoond door nomadische jagers- en verzamelaars. Zij leefden in een wereld van enorme klimaatverandering tijdens de ijstijden. Rond 5000 v. Chr. bereikten de eerste boeren onze landstrekken en ontwikkelden zich pottenbakculturen. De daadwerkelijke geschiedenis zou uiteindelijk haar intrede doen met de komst van de Romeinse veldheer Gaius Julius Caesar in het jaar 54 v. Chr.

De eerste menselijke bewoning van Nederland en België begon ongeveer tweehonderdvijftig duizend jaar geleden. Toen trokken de voorouders van de moderne mens, de homo erectus, in Limburg rond als jagers- en verzamelaars. De restanten van hun kookvuur zijn gevonden en gedateerd, waardoor we weten dat hun jacht succesvol was. Van de jagers zelf ontbreekt ieder spoor: hun lichamen zijn nooit gevonden. Deze *homo erectus* (een voorloper van de moderne mens) leefde in een wereld die totaal anders was dan de onze. Wat deze homo erectus dacht en voelde weten wij niet. Het is zelfs onduidelijk of deze menssoort al beschikte over een ontwikkelde taal. Ook over hun sociale interactie en geloof weten wij niets.

De homo erectus en een andere voormenselijke soort, de Neanderthaler, leefden in een wereld van natuur. Over een periode van honderdduizenden

jaren wisselden warme en koude perioden elkaar af. Soms waren Nederland en België bedekt onder een dikke ijskap van meer dan een kilometer dik, in andere tijden was het klimaat bijna tropisch. Tijdens een van de ijstijden was er geen leven mogelijk, terwijl in de warmere tussenperiodes exotische dieren als riviernijlpaarden en olifanten in de wateren van de Lage Landen zwommen omdat ons gebied een tropisch klimaat kende. Het zuidelijker gelegen België onderging eenzelfde lot, maar had gedurende de laatste ijstijd minder last van de extreme kou dan Nederland.

De Oudste Nederlander (Krijn de Neanderthaler)

In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden staat Krijn bezoekers op te wachten. Krijn leefde ongeveer 70.000 geleden op de bodem van wat nu de Noordzee is. Door de ijstijd was het water bevroren in gletsjers en was de zeebodem een toendra, Doggersland. Daar jaagde Krijn op mammoeten en rendieren met zijn jagersgezelschap. Krijn was pas twintig jaar oud toen hij stierf. Millennia later vond een amateur-paleontoloog een bescheiden stukje bot van deze oermens op de Zeeuwse kust, opgezogen van de Noordzeebodem door een schelpenzuiger. Via moderne technologie heeft hij weer een gezicht gekregen dat bezoekers van het museum toelacht. Omdat er van Krijn maar een fragment van 10 bij 6 centimeter terug was gevonden, was het nog een hele puzzel om zijn gezicht te reconstrueren. Met behulp van andere Neanderthaler-skeletten uit Frankrijk en Kroatië is zijn gezicht weer tot leven gewekt.

Indien wij twintigduizend jaar teruggaan in de tijd treffen wij een Nederland en België aan dat totaal anders is dan het land dat wij nu kennen. Twintigduizend jaar geleden bevond de wereld zich midden in de laatste grote ijstijd (het Weichselien). Enorme gletsjers schoven vanaf de Noordpool over het Europese continent. De zuidelijke grens van het ijs lag ongeveer ter hoogte van Denemarken. Nederland was niet bedekt met ijs, maar vormde een bemost toendralandschap. Door de enorme hoeveelheden water dat in de gletsjers was bevroren lag de Noordzee droog. Men kon over de bodem van de Noordzee van Nederland naar Engeland lopen. Tijdens eerdere ijstijden was Nederland wel voor een groot deel bedekt door landijs. De heuvels op de Veluwe zijn restanten van de grote hoeveelheden grond die door de stuwende gletsjers werden verplaatst. In België werd ook een toendralandschap aangetroffen met dezelfde klimatologische omstandigheden. Toen het warmer werd zouden

imposante wouden een groot deel van België bedekken. Het huidige Zoniënwoud ten zuiden van Brussel is een restant van dit enorme oerbos.

Op de Nederlandse en Belgische toendra's trokken twintigduizend jaar geleden grote kuddes rendieren rond. Deze imposante beesten werden gevolgd door onze voorouders, de nomadische jagers- en verzamelaars. Deze mensen leefden van de jacht op de rendieren. Het vlees was voedzaam om te eten, terwijl de huid gebruikt kon worden om warm te blijven in het ijzige klimaat. De botten konden worden gebruikt als werktuigen. De rendierjagers leefden in hutten en trokken achter de kuddes aan. Zij hadden dus nog geen vaste woonplaats.

In onze moderne samenleving hebben wij de neiging om de jagers- en verzamelaars te zien als primitief. Dit is echter allerminst het geval. De prehistorische Nederlander en Belg had een diepgaande kennis nodig van de wereld om hem heen. Hij moest weten van de werking van de seizoenen, welke planten eetbaar waren en wanneer planten rijp waren. Ook moest hij kennis hebben van de gewoonten en trekroutes van de rendieren waarop hij jaagde. Het vereiste een intensieve vorm van samenwerking om groot wild als rendieren te verschalken. Slechts bewapend met vuurstenen werktuigen en houten stokken slaagden de prehistorische rendierjagers erin om zich in leven te houden in de gure wereld van de ijstijd.

De rendierjagers trokken in kleine familiegroepen rond. Zij kwamen echter regelmatig bij elkaar in grotere basiskampen. Vermoedelijk werden hier huwelijkspartners uitgewisseld tussen de verschillende groepen, om op die manier de gevaren van te veel inteelt te voorkomen. Ook kon er nieuws worden uitgewisseld.

Ongeveer tienduizend jaar geleden liep de laatste ijstijd op haar einde. De temperatuur steeg, waardoor het ijs begon te smelten. De toendra maakte langzaam plaats voor een boslandschap. Als gevolg van de smeltende ijskappen liep ook de Noordzee weer vol met water. In de delta van de Maas, Eems, Schelde en Rijn ontstond een drassig landschap van moerassen waar kleine groepen jagers en vissers zich in leven hielden. Het IJsselmeer en het Waddengebied bestonden nog niet en vormden een groot moerasland. Verder in het binnenland, op de zand- en lössgronden, groeiden dichte bossen. In de zuidelijke Ardennen was het klimaat warmer, waardoor het bergland ook beter bewoonbaar werd voor de prehistorische mens.

Het is zeker dat de prehistorische jagers- en verzamelaars niet alleen het land, maar ook de rivieren en de open zee gebruikten om in hun voedselbehoefte te voorzien. De oudste kano van de wereld, de kano van Pesse, is in Nederland gevonden en dateert van ongeveer 7900 v. Chr. Deze kano werd in de kern gevormd door een uitgeholde boomstam van meer dan drie meter waarin meerdere personen tegelijkertijd het water op konden. Een prehistorisch graf dat in de omgeving van Hardinxveld-Giessendam werd gevonden verteld ons meer over deze periode. Een vrouw van tussen de veertig en zestig jaar ligt hier begraven. Haar woongemeenschap had haar voedsel meegegeven waaruit kan worden afgeleid dat deze prehistorische mevrouw aan de veilige kant van de zandduin leefde. Haar gemeenschap gebruikte kano's om op snoek te vissen in de rivieren. In haar graf werden tevens resten gevonden van vuurstenen pijlen waarmee op vogels werd geschoten, en van fruit en noten uit het wild. Het graf wordt gedateerd op ongeveer 5500 v. Chr. Uit deze periode zijn ook talrijke vuurstenen bijlen en pijlpunten gevonden die ons veel vertellen over de gereedschappen van de prehistorische mens.

De hunebedden in Drenthe zijn een van de bekendste Nederlandse voorbeelden van prehistorische stenen bouwwerken die door de eerste landbouwculturen werden opgetrokken.

Toch vertellen deze archeologische vondsten ons niet alles wat we over onze verre voorouders zouden willen weten. Wij weten vrijwel niets over

hun onderlinge sociale contacten. Hoe was bijvoorbeeld de relatie tussen man en vrouw, en tussen ouders en hun kinderen? Er zijn aanwijzingen dat jagersculturen beschikten over een vorm van een godsdienst. Sommige jagersgroepen begroeven hun doden met een zekere zorg en ceremoniële plechtigheid. Hoe dat geloof eruit zag is echter onbekend. De totale archeologische vondsten uit prehistorisch Nederland en België passen op een grote keukentafel. Het is daarom slechts met uiterste voorzichtigheid dat wij iets kunnen zeggen over deze rendierjagers en hun nakomelingen. De jagers die na de laatste ijstijd in Nederland en België leefden trokken vermoedelijk van kamp naar kamp, afhankelijk van de bewegingen van het grote wild. Omdat de totale bevolking van jagers slechts gering was had de prehistorische mens nauwelijks een impact op de natuur. De primitieve stand van de technologie dwong hen tot voorzichtige jacht. Er zijn nergens aanwijzingen voor een verstoring van de dierlijke populatie. De mens leefde in harmonie met de natuur, afhankelijk als zij was van de voedselbronnen die de natuur hem te bieden had.

Intussen ging de menselijke evolutie traag maar gestaag door. Rond 9000 v. Chr. ontstond in de Lage Landen de Ahrensburgcultuur, waarvan in Noord-Brabant en Antwerpen restanten zijn gevonden. Deze cultuur was de eerste in de Lage Landen die een pijl- en boog gebruikte. Enkele duizenden jaren later, omstreeks 7500 v. Chr., ontstond hier de Maglemosecultuur. Deze cultuur strekte zich uit van Denemarken tot Noord-Frankrijk en is waarschijnlijk verantwoordelijk voor het domesticeren van de wilde hond als huisdier. De hond was onder andere belangrijk voor het bewaken van de basiskampen en de jacht op groot wild. In de Belgische Haspengouw ontstond rond diezelfde tijd een levendige bandkeramiekcultuur waarvan nog veel pottenwerk is teruggevonden.

In andere delen van de wereld ontdekte de prehistorische mens intussen een andere manier van voedselvergaring. In het Midden-Oosten ontstonden ongeveer tienduizend jaar geleden de eerste landbouwculturen. In plaats van op voedsel te jagen werd het voedsel door de landbouwers zelf verbouwd. Op de vruchtbare overstromingsoevers van de rivieren Eufraat en Tigris (in het huidige Irak en Syrië) kwamen de eerste landbouwculturen tot bloei. Dit gebied staat om die reden bekend als de Vruchtbare Sikkal. De boeren hielden ook vee, waaronder geiten, koeien en schapen, voor het vlees en voor de melk.

Landbouw en veeteelt bleken een zeer succesvol exportproduct. Langzaam verspreidde de nieuwe manier van leven zich vanuit het Midden-Oosten naar Europa. Ongeveer zesduizend jaar geleden ontstonden in Nederland de eerste landbouwgemeenschappen. De eerste landbouwers waren afhankelijk van vruchtbare grond om planten goed te laten groeien. In Nederland kon dat alleen op de rijke lössgronden van Zuid-Limburg. De eerste landbouwers hadden nog niet de technologie om schralere zandgronden of zware aarde te bewerken. Met de hak, een eenvoudig stenen werktuig, werd de grond opengetrokken en klaargemaakt voor het inzaaien. Het landbouwdieet van de eerste Nederlandse boeren bestond vermoedelijk vooral uit erwten, linzen en graan. De eerste Nederlandse boeren leefden in grote huizen van soms wel dertig meter lang. Deze lange huizen vormden waarschijnlijk nog geen echte dorpen, maar waren wel een duidelijk teken van zowel de bevolkingsgroei als de relatieve voedselveiligheid van het boerenbestaan. In België volgden de eerste landbouwers hetzelfde patroon.

De komst van de eerste boeren naar Nederland en België zorgde voor een ingrijpende reeks veranderingen in de levenswijze van onze voorouders. Boerengemeenschappen trokken niet meer rond als nomaden, maar vestigden zich in vaste woongemeenschappen. De eerste dorpen ontstonden. De vaste woonplaats maakte dat ook ideeën als grondeigendom zich konden ontwikkelen. Dit heeft ongetwijfeld gebotst met de opvattingen van de nog altijd rondtrekkende jagers- en verzamelaars, die geen eigendom kenden. Zij zagen de wereld vermoedelijk als de lucht die men inademt: van iedereen, en van niemand. De botsing tussen landbouw en jagen wordt ook zichtbaar in het feit dat sommige boerengemeenschappen hun nederzettingen omheinden met een aarden wal of een houten palissade. Men had klaarblijkelijk het besef dat er binnen de boerengemeenschap iets waardevols te verdedigen was.

De boerensamenleving werd ook meer hiërarchisch en diverser. De landbouw leverde bovendien veel meer voedsel op dan de jacht. Het surplus aan voedsel maakte een snelle bevolkingsgroei mogelijk. Tussen 10.000 v. Chr. en 5000 v. Chr. nam de bevolking in Nederland en België met een factor tien toe. Er ontstonden grote gemeenschappen die zich onmogelijk konden voeden via de prehistorische jachttechnieken.

Tegelijkertijd waren er ook mensen die, als gevolg van het surplus aan voedsel, zich op andere ambachten konden gaan richten, zoals het bakken en versieren van pottenwerk. Niet langer was iedereen nodig om eten te verzamelen. De eerste Nederlandse landbouwers in Zuid-Limburg

kenmerken zich door hun versierde aardewerk, waarvan verschillende voorbeelden zijn opgegraven door archeologen. Om die reden worden zij de Bandkeramiekcultuur genoemd.

De Bandkeramiekers leefden in kenmerkende langhuizen. Deze grote woongebouwen waren soms wel twintig meter lang. De wanden waren gemaakt van vlechtwerk dat met leem werd dichtgesmeerd. De daken waren van stro, riet of boomschors. Deze grote gebouwen konden hele families huisvesten en waren waarschijnlijk opgedeeld in een leefgedeelte en in een stal voor het vee. De landbouwtechniek van de Bandkeramiekers bestond uit het rooien van stukken oerbos. Het hout dat werd gerooid werd gebruikt om huizen te bouwen en om te dienen als brandstof voor vuren. Het gerooide bos werd door het grazende vee vrijgehouden van begroeiing. Op deze vrijgekomen stukken land werd de oogst ingezaaid.

De Bandkeramiekers hadden een hoogontwikkelde cultuur. Zij begroeven hun doden op speciale grafvelden. Ook crematie kwam voor. Lichamen van Bandkeramiekers die zijn gevonden lagen bijna allemaal in de foetushouding. Ook werden er grafgiften meegestuurd, zoals keramiek, vuurstenen pijlpunten en pigmentstenen. Mede dankzij deze grafvelden weten we vrij veel over deze eerste landbouwers.

In België ontstond rond 4250 v. Chr. de Michelsbergcultuur. Deze cultuur is te herkennen aan haar tulpvormig aardewerk, dat zeer distinctief was voor deze periode. Ook in België ontstonden de eerste landbouwculturen op de vruchtbare lössgronden, waarbij vooral de Limburgse Haspengouw een vroeg centrum van landbouw was. In het moerassige kustland van Vlaanderen werden paaldorpen gebouwd. Op die manier konden de inwoners zich beschermen tegen de invloeden van het wassende water. Bij Dentergem aan de Mandel zijn de best bewaarde restanten gevonden van een prehistorisch paaldorp. De bewoners hielden zich in leven door visserij, kleinschalige veeteelt en het winnen van zout.

Rondom het Brabantse Bosvoorde en het Henegouwse Spiennes ontstonden levendige economische centra. Bij Spiennes werden vuursteenmijnen van zestien meter diep uitgehakt. De grote hoeveelheden vuursteen die in België werden aangetroffen maakten dat het gebied een belangrijke rol speelde in de prehistorische handel in de Lage Landen. Ook bij Rijckholt aan de Belgisch-Nederlandse grens zijn de restanten van een grote vuursteenmijn gevonden. Tijdens de prehistorie groeiden deze mijnen uit tot een gebied van meer dan honderd hectare groot.

Archeologen vermoeden dat er ruim veertigduizend ton vuursteen uit deze mijnen omhoog gehaald is voor de ruilhandel.

Ongeveer vijfduizend jaar geleden was de landbouw overal in Nederland en België dominant. De uitvinding van de ploeg maakte een intensievere bewerking van de grond mogelijk en ontsloot ook de zware kleigronden en veenlandschappen in het noorden van Nederland en aan de Belgische kust. Deze landbouwculturen hadden het slijpen van vuurstenen werktuigen tot kunstvorm verheven. De relatief snelle bevolkingsgroei in de nieuwe landbouwgemeenschappen had de vraag naar vuursteen doen exploderen. De vraag was zelfs zo groot dat de voorraden vuursteen aan de oevers van rivieren en beken allang waren uitgeput. In België ontstond een netwerk aan mijnen waar vuursteen ondergronds werd gewonnen. Ook in Valkenburg is een dergelijke vuursteenmijn gevonden. Deze mijnbouw duidt op een ontwikkelde en goed functionerende economie van ruilhandel, die bovendien een wijdverspreid karakter had. Vuursteen uit Valkenburg en België is tot honderden kilometers ver aangetroffen bij archeologische opgravingen.

De complexere hiërarchie van de boerengemeenschappen in Nederland en België is ook terug te zien in de archeologische opgravingen. Er ontstond een heersende klasse met een veel grotere rijkdom en een langere levensspanne dan het gros van de bevolking. De macht van de nieuwe heersende klasse komt het duidelijkst tot uiting in hun imposante grafmonumenten: de hunebedden. Deze enorme stenen graftomben werden onder andere in Drenthe opgetrokken door de Trechterbekercultuur. Hoewel hun functie als grafmonument heel duidelijk is, blijven zij een raadselachtig verschijnsel. Het moet – gelet op de toenmalige stand van de technologie – een enorm karwei geweest zijn om de duizenden kilo's wegende zwerfstenen naar Drenthe te verplaatsen en ze op elkaar te stapelen. Het spenderen van zo veel tijd en energie aan bouwwerken die geen duidelijke economische functie hadden duidt op een ontwikkelde godsdienst.

Ook in België ontstonden culturen met grote stenen bouwwerken. Deze werden vooral beïnvloed door de culturen die in Noord-Frankrijk bestonden, waar de menhir (een stenen zuil) een belangrijke (en mogelijk religieuze rol) vervulde. Bij de Waalse dorpen Wéris en Oppagne zijn de restanten van menhirs gevonden. Bij Oppagne was de menhir in een kuil geplaatst, omgeven door vier bomen. Op het stenen oppervlak van de zuil zijn vreemde lijnen zichtbaar. Over de betekenis van die lijnen wordt nog

druk gespeculeerd. Mogelijk hebben zij te maken met een prehistorische godsdienst, of met een manier om de seizoenen en dagen te meten. Later tijdens de prehistorie zouden ook de Belgische landbouwculturen overgaan op grafvelden in plaats van stenen monumenten, in ongeveer dezelfde tijdsfase als Nederland.

De hunebedden en menhirs staan bovendien ook niet op zichzelf. Ook in andere delen van Europa ontstonden enorme stenen monumenten. Stonehenge in Engeland is daarvan het bekendste voorbeeld. In Zwolle zijn restanten gevonden van een houten bouwwerk dat duidelijke overeenkomsten vertoont met Stonehenge. Deze stenen (of houten) monumenten zijn bedoeld als een heilige kalender. Door de stand van de stenen kunnen de kortste en de langste dag van het jaar nauwkeurig worden gemeten. Hieruit kan men voorzichtig afleiden dat de hunebedbouwers een godsdienst beleden waarin de stand van de hemellichamen en de zon een belangrijke rol speelden.

De menhirs in het Henegouwse Oppagne hadden in de prehistorie vermoedelijk een religieuze betekenis voor de lokale boerengemeenschap.

Tussen 2700 en 2100 v. Chr. kenden zowel Nederland als België een cultuur die haar doden begroef in grafheuvels. De hunebedden raakten in de vergetelheid. De nieuwe Nederlandse culturen stonden bekend om hun aardewerk in de vorm van een klokbeker. Zij staan daarom bekend als de Klokbekercultuur. Hoewel vuurstenen werktuigen nog altijd gemeengoed

waren, moeten deze mensen weet hebben gehad van een ander zeer kostbaar materiaal: koper. Kooplieden brachten af en toe stukjes koper naar de Lage Landen. Van koper werden sierraden en ceremoniële wapens gemaakt. Het is zeer waarschijnlijk dat koperen voorwerpen een grote economische waarde hadden, omdat ze onder andere werden meegegeven als grafgiften voor de doden.

Rond 1800 v. Chr. was de smeedkunst ook doorgedrongen in West-Europa. Onder andere in de Hartz in Duitsland en in Cornwall ontstonden smederijen die van groot economisch belang waren. De prehistorische smeden deden bovendien een andere belangrijke ontdekking. Als men koper mengde met tin ontstond een veel harder materiaal: brons. Bronzen werktuigen versleten veel minder snel dan werktuigen van vuursteen, en konden bovendien ingezet worden voor zwaarder werk, bijvoorbeeld op het land. Brons verving steen als de voornaamste hulpbron voor de mens. Omdat zowel tin als koper niet voorkwamen in Nederland en België konden de landbouwers slechts een bescheiden bronsindustrie opzetten. In Drenthe liep vermoedelijk een handelsroute van de Oostzee naar Engeland, via welke bronzen voorwerpen in Nederland terecht kwamen. Archeologische vondsten lijken er ook op te wijzen dat er in deze contreien wel degelijk brons werd gemaakt, mogelijk via ruilhandel geïmporteerd uit andere delen van Europa.

Een bekend bronzen voorwerp in Nederland is het zwaard van Jutphaas. Dit bronzen zwaard dateert van ongeveer 1500 v. Chr. en werd in 1976 gevonden in de voormalige gemeente Jutphaas. Het zwaard is bijna identiek aan andere bronzen wapens uit dezelfde periode die zijn gevonden in Engeland en Frankrijk. Dit wijst op een wijdverbreide bronscultuur die veel onderlinge overeenkomsten vertoonde. Uit dezelfde periode dateert ook het gevonden graf van de hoofdman van Drouwen. Deze hoofdman, die waarschijnlijk een invloedrijk stamhoofd was, vertelt ons veel over hoe brons en steen naast elkaar bestonden in Nederland. In het graf van de hoofdman zijn onder andere een bronzen zwaard en een bronzen scheermes gevonden uit Engeland, terwijl er ook vuurstenen werktuigen waren meegegeven. De steentijd en de bronstijd in het prehistorische Nederland liepen dus honderden jaren lang gelijktijdig.

Ondanks haar ligging aan de rand van de belangrijke economische ontwikkelingen was Nederland niet geheel zonder rijkdommen. Een handelsproduct dat wel in grote hoeveelheden voorkwam op ons grondgebied was zout. Zout uit de Noordzee werd al honderden jaren gewonnen, maar werd rond 1500 v. Chr. een belangrijk en gewild

exportproduct. Ook ver achter het kustgebied, bijvoorbeeld in het Brabantse Oss, werden gemeenschappen rijk van de handel in zout. Zo werden aristocraten met hun gehele strijdswagens in grafheuvels begraven, wat zowel een teken was van hun rijkdom als van de ontwikkeling van strijd en oorlog.

Omstreeks 1000 v. Chr. werd het brons in Nederland en België langzaam vervangen door het veel sterkere ijzer. IJzer heeft een fors hogere smelttemperatuur dan brons, waardoor het lang duurde voor de prehistorische smidsen de technieken hadden ontwikkeld om ijzer te bewerken. Toen deze doorbraak eenmaal tot stand was gekomen ging het snel. IJzer komt als metaal veel algemener voor dan tin en koper, waardoor het eenvoudiger te mijnen was. Onder andere in Wallonië (langs de Maas) lagen grote voorraden ijzer die via mijnbouw werden ontgonnen.

Zoals hierboven omschreven ontwikkelden zich in de prehistorische Lage Landen veel verschillende culturen. De indeling van deze prehistorische culturen gebeurt aan de hand van de werktuigen die zij gebruikten. Globaal kan men in chronologische volgorde spreken van een Steentijd, een Bronstijd en een IJzertijd. Het is belangrijk om op te merken dat deze tijdsperiodes elkaar lang niet overal in dezelfde vorm opvolgden, en vaak ook naast elkaar bestonden. Terwijl in delen van Europa ijzer al gemeengoed was bestonden er ook gemeenschappen die nog geheel waren aangewezen op vuursteen. Duizenden jaren later, tijdens de ontdekking van Amerika, kwamen hoogontwikkelde Europese culturen met ijzer en landbouw opnieuw in contact met inheemse gemeenschappen die nog leefden als jagers- en verzamelaars, precies zoals ook de prehistorische Europeanen hadden geleefd. Ook in Nederland bestonden stenen, bronzen en ijzeren voorwerpen lange tijd naast elkaar in het dagelijkse gebruik.

Omstreeks 500 v. Chr. bevonden Nederland en België zich op de scheidslijn van twee belangrijke cultuurgebieden. In het zuiden bevonden zich Keltische gemeenschappen, terwijl in het noorden en oosten Germaanse stammen leefden. De Keltische gemeenschappen waren in technologisch en cultureel opzicht verder ontwikkeld. Onder invloed van de La Tène-cultuur (die haar oorsprong had in Frankrijk) ontwikkelden zich gemeenschappen met de kenmerken van een staat. De Keltische stamengebieden kenden een duidelijke aristocratie en een gezagscultuur. Het centrum van deze stammenstaatjes was een versterkte houten nederzetting met een omwalling. Sommige Keltische stammen begonnen ook hun eigen munten te slaan, waarmee de geldeconomie ook in de Lage

Landen haar intrede deed. De Kimmelberg aan de Frans-Vlaamse grens herinnert mogelijk aan dit Keltische verleden. De naam Kimmel dateert van voor de Romeinse komst en lijkt een verwijzing naar de Keltische oorlogsgod Camulos.

Het noorden van Nederland stond onder invloed van Germaanse stammen. Zij waren vanuit het oosten naar Nederland geïmmigreerd. Sommige Germaanse stammen die zich in Friesland en Holland vestigden begonnen hun huizen op terpen te bouwen. Via primitieve pompen bonden zij de strijd aan met de natte bodem en de getijden. In dit veranderlijke veenlandschap zijn bovendien veel voorwerpen bewaard gebleven. Het veen heeft ook enkele prehistorische lijken goed geconserveerd. Een van de bekendste van deze veenlijken is het meisje van Yde. Dit 16-jarige meisje werd in 1897 gevonden en dateert van ongeveer 120 v. Chr. Wetenschappers hebben via moderne technologie een succesvolle scan gemaakt van haar gezicht en lichaam, zodat we weten hoe zij eruit zag. Intrigerend is het feit dat het meisje van Yde door een afwijking krom liep en een meswond heeft boven haar linker sleutelbeen. Dit kan erop wijzen dat zij werd geofferd bij een religieus Germaans ritueel.

Een andere intrigerende vraag is in hoeverre de moderne Nederlanders hun geschiedenis kunnen terugvoeren op deze prehistorische culturen. Stammen wij af van de Kelten en Germanen die in deze contreien leefden, of kunnen we onze genen nog veel verder terugvoeren, naar de tijd van de jagers- en verzamelaars? In 2008 is er een groot onderzoek geweest naar de genetische oorsprong van blanke (Kaukasische) Nederlanders. Dit “genoom van Nederland” onthulde veel over onze voorouders. Ruim zeventig procent van de huidige Nederlanders kan haar voorouders aantreffen bij de prehistorische jagers- en verzamelaars die in de Lage Landen leefden. Nog eens twintig procent heeft haar wortels in de boerengemeenschappen van de bronstijd. Slechts een zeer gering aantal – minder dan vijf procent – bevatte genen die afkomstig waren van latere migratiebewegingen.

2

De Romeinse Lage Landen

Na de verovering door Caesar behoorden het zuidelijke deel van Nederland en heel België eeuwenlang tot de *oukoumenè*, de bewoonde wereld van het Romeinse Rijk. Ten noorden van de grote rivieren lagen de stamlanden van de talrijke Germaanse volkeren, die uiteindelijk in de vierde en vijfde eeuw na Christus het Romeinse Rijk onder de voet zouden lopen tijdens de Grote Volksverhuizing.

De geschiedenis deed in Nederland en België haar intrede met de komst van de Romeinse legers rond 57 v. Chr. Aangevoerd door de krijgsheer Gaius Julius Caesar verlegden de Romeinen de grenzen van hun rijk steeds verder naar het noorden. Al in 102 v. Chr. hadden de Romeinen geleerd om hun noordelijke grenzen te verdedigen. In dat jaar vielen twee Germaanse stammen, de Cimbren en de Teutonen, Italië binnen. Slechts met de grootste moeite en veel bloedvergieten was de Germaanse invasie tot staan gebracht. Caesar, de consul (bestuurder) van de provincie Gallië aan de Franse zuidkust, droomde van macht en invloed in Rome. Rome was op dat moment een van de grootste steden van Europa. Het hart van Rome vormde de Romeinse Republiek, een staat waarin machtige families (patriciërs) streden om macht en invloed. Oorlogsveroveringen en buit vormden een van de belangrijkste – en eenvoudigste – manieren voor Romeinse patriciërs om hun gezag en invloed in Rome te versterken.

Caesar hield verslagen bij van zijn veldtochten naar het noorden. Deze verslagen, die werden gebundeld in zijn werk *De Bello Gallico*, vormen een van de eerste en belangrijkste naslagwerken voor Nederland en België aan het einde van de prehistorie. Deze verslagen moeten overigens wel met een stevige korrel zout tot ons genomen worden. Caesar schreef *De Bello Gallico* voor zijn eigen Romeinse achterban. Het boekwerk staat dan ook vol met propaganda en een duidelijke eigen Romeinse visie op de veroveringsoorlogen. Desondanks biedt dit boekwerk een eerste geschreven inkijk in het leven en de stammencultuur van Nederland en België in de late ijzertijd.

De Kelten en Germanen die in de Lage Landen leefden kregen te maken met een voor hen onbekende manier van oorlog voeren. De Romeinse legioenen bestonden uit geoefende beroepssoldaten met getrainde officieren. De soldaten droegen uniformen en konden op bevel (vaak via trompetten of vlaggen) complexe veldmanoeuvres foutloos uitvoeren. Een legioen bestond uit ongeveer vierduizend soldaten. De cohesie en samenwerking van het legioen was belangrijker dan het individuele succes van de soldaten. Dit stond haaks op de Germaanse en Keltische cultuur, waarin juist de daden van de individuele krijgers een belangrijke plaats innamen. Het was voor de Kelten en Germanen bovendien vrijwel onmogelijk om de Romeinen 's nachts aan te vallen. Na iedere dag marcheren groeven de Romeinse legioenen zich in hun legerkamp in. Dit kamp werd omringd door een aarden wal of houten palissade en een gracht. Archeologische opgravingen (onder andere in de buurt van Nijmegen) geven ons inzicht in de behoorlijke levensstandaard van de Romeinse soldaten. Zij ontvingen een salaris in geld en hadden een voedingsrijk dieet waarin onder andere veel rundvlees voorkwam. Omdat Romeinse soldaten voor een belangrijke veldslag hun geld in de grond begroeven hebben veel van dergelijke schatten de tand des tijds overleefd. De hoge levensstandaard, de kans op buit en land en het prestige van militaire dienst verklaren waarom het leger voor veel Romeinen een interessant carrièrepad was.

In de Lage Landen stuitte de legioenen van Caesar op twee Germaanse volkeren: de Eburonen in het oosten en de Menapii in het westen. De Eburonen leefden in het huidige Noord-Brabant en Limburg, terwijl de Menapii hun thuisbasis hadden in de kustgebieden van Zeeland, Holland en Vlaanderen. Onder leiding van Ambiorix slaagden de Eburonen erin om de Romeinen enkele gevoelige nederlagen toe te brengen. De Germanen lieten zich niet vangen in een traditionele veldslag, maar gebruikten in

plaats daarvan de uitgestrekte bossen om een bloedige guerrillaoorlog uit te vechten. Om het verzet te breken staken de Romeinen de boerderijen en akkers van de Germanen in brand. Hele dorpen werden over de kling gejaagd, waardoor de strijd in het zuiden van Nederland en België genocideachtige trekken vertoonde. Deze genocide voltrok zich tussen 53 en 51 v. Chr. en is uitgebreid in de Bello Gallico beschreven.

In de ontvolkte gebieden nodigde Caesar een andere Germaanse stam, de Tungri, uit om zich te vestigen. De Tungri hadden voor Caesar gevochten. Hiermee toonden de Romeinen een andere tactiek: het belonen van bondgenoten met land en een plaats in wat bekend kwam te staan als de oukoumenè, de bewoonde wereld. Rond diezelfde tijd werd ook een ander Germaans volk beloond voor haar trouw aan Rome. De Bataven kregen toestemming om zich te vestigen in het Nederlandse rivierland. Zij waren niet schatplichtig aan de Romeinen, maar moesten wel soldaten leveren voor hulptroepen van de legioenen. Later zou de Nederlandse staat haar geschiedenis afleiden van deze Bataven.

De Friezen in Rome (Mallorix en Veritus)

Tijdens de regeerperiode van keizer Nero vestigden enkele Friese families zich in het niemandsland ten noorden van de Rijn. Twee van hun leiders, Mallorix en Veritus, vertrokken naar Rome om hun zaak aan het keizerlijke hof te bepleiten. Eenmaal aangekomen in Rome werd de rode loper voor hen uitgerold. De twee Friese broers werden meegenomen langs alle geneugten die de Romeinse wereld te bieden had, waaronder gladiatorenspelen. Toen de twee Friezen de volle arena betraden viel hen de loge van de senatoren op, waar de elite van het Romeinse Rijk zich had verzameld. Onder luid applaus namen zij plaats in de loge, aangezien zij zich ook belangrijke bondgenoten van de keizer vonden. Het theater stond op zijn kop en juichte de stoutmoedige Friezen toe. De twee kregen het Romeinse ereburgerschap als geschenk, maar moesten toch onverrichterzake terugkeren naar Friesland. Het gebied ten noorden van de Rijn werd door de waakzame Romeinse legioenen ontruimd.

Het Romeinse gezag in het grensgebied was echter niet absoluut. In 29 v. Chr. vond er een grote rebellie plaats onder de Friezen. Zij hadden aanvankelijk een verdrag gesloten met de Romeinen, waarin stond dat de Friezen als schatting koeienhuiden zouden afstaan aan Rome. Een conflict over de kwaliteit en grootte van deze huiden leidde tot een opstand. De inhalijs Romeinse belastinggaarder Olennius eiste van de Friezen dat zij

geen koeienhuiden, maar huiden van de veel grotere oeros zouden leveren. Daar konden de Friezen in hun terpenlandschap niet aankomen. De Friezen deden nog een poging zich met de Romeinen te verzoenen door het leveren van slaven, maar hier ging Olennius niet mee akkoord. Romeinse belastinggaarders werden daarop massaal vermoord. Olennius moest zijn hoofdkwartier in Velsen halsoverkop verlaten en vluchtte terug over de Rijn. Een ander voorbeeld is de Kaninefaatse officier Gennascus. Hij was aanvoerder van de Romeinse hulptroepen, maar verruilde die prestigieuze post voor het leven van een zeerover in de Nederlandse rivierdelta. Een Romeins beroepsleger riep de Kaninefaatse zeerover bloedig tot de orde.

Tekening van een Romeins legerkamp zoals dat in de tijd van Caesar en Augustus bestond in het huidige Nederland en België.

In 44 v. Chr. werd Caesar in Rome vermoord door zijn politieke tegenstanders. Het gevolg was een bloedige burgeroorlog die het einde betekende van de Romeinse Republiek. Na een jarenlange strijd om de macht slaagde Augustus erin om Rome te veroveren. Hij liet zich kronen tot keizer. Hiermee begon de historische periode van het Romeinse keizerrijk, dat honderden jaren over het zuiden van Nederland en België zou regeren. De rivier de Rijn vormde de grens tussen het Romeinse Rijk en de Germaanse stammenlanden in het noorden en oosten.

Keizer Augustus reisde persoonlijk naar het noorden om de veroverde gebieden te stabiliseren en te organiseren. Deze omvangrijke taak kostte hem vier jaar. Het veroverde gebied werd bestuurlijk ingedeeld in verschillende civitates. Iedere civitates had een eigen hoofdstad van waaruit ambtenaren het bestuur voerden. Zo ontstonden in het zuiden van Nederland steden als Mosae Trajectum (Maastricht), Noviomagus (Nijmegen) en Forum Hadriani (Voorburg). In België ontstonden de voorlopers van het huidige Kortrijk (Cortoriarcum), Tongeren (Atuatua Tungrorum) en Kastel (Castellum). Ook deze nederzettingen werden door de Romeinse heerwegen met elkaar verbonden. Een belangrijke weg tussen Keulen en Boulogne liep door het huidige België.

Alle Romeinse nederzettingen waren opgebouwd volgens een vast schaakbordpatroon. Twee hoofdwegen, de cordo en de decumanus, doorsneden de nederzetting. Zij kwamen samen aan een groot centraal marktplein waar ook de in Griekse stijl gebouwde overheidsgebouwen lagen. Het maakte niet uit of men een Romeinse nederzetting in Nederland, België, Spanje of Turkije binnentrok: overal was de indeling exact gelijk. Hoewel de Nederlandse steden klein waren vergeleken met Rome of Keulen (de grootste Romeinse stad aan de Rijn) boden zij wel de Romeinse luxe. Zo stond het stadje Cordiovallum (Heerlen) bekend om haar luxe badhuis.

Ondanks de succesvolle verovering van de landen ten zuiden van de Rijn bleven de Romeinen huiverig voor nieuwe Germaanse invallen. Keizer Augustus besloot dan ook om voor eens en altijd een einde te maken aan de Germaanse dreiging. In zijn ogen kon die dreiging alleen worden weggenomen door de Germaanse stamlanden in Duitsland te veroveren en bij het Romeinse rijk te voegen.

Het was de getalenteerde generaal Nero Claudius Drusus, een schoonzoon van Augustus, die de opdracht kreeg om de Rijn over te steken en de Germaanse stamlanden te veroveren. De Romeinen lanceerden hun aanval vanaf Bataafs grondgebied en lieten daarbij knappe staaltjes technologische innovatie zien. Bij Tolkamer werd een dam over de rivier Waal gebouwd om meer water in de noordelijke Rijn te krijgen, zodat deze bevaarbaar zou worden voor Romeinse oorlogsschepen. Ook werd er een kanaal gegraven tussen de Rijn en de IJssel, zodat deze rivieren met elkaar in verbinding kwamen te staan. Bij Vlechten werd een groot fort gebouwd om de Romeinse greep op het gebied te versterken.

In een reeks veldtochten werden onder andere de Friezen onderworpen. Hun terpen in het noorden van Nederland werden voortaan schatplichtig

aan de Romeinen. Een andere veldtocht was gericht tegen de Sugambren, een Germaanse stam die in de Achterhoek en Westfalen leefde. Zij hadden zich tegen de Romeinse kooplieden gekeerd en er enkele aan het kruis genageld. De Romeinen beschouwden dit als een grove belediging, omdat de dood aan het kruis in Rome slechts voorbehouden was aan slaven en opstandelingen.

Aanvankelijk leken de veroveringsoorlogen succes te hebben. De Romeinen stuitten echter op problemen bij het pacificeren van de veroverde gebieden. De Germaanse stammen kenden een losse structuur van persoonlijke macht en invloed, zodat verdragen die met stamhoofden werden gesloten lang niet altijd werden nageleefd. Toch leek het er enige tijd op dat de Romeinen hun gezag succesvol in Duitsland en het noorden van Nederland zouden vestigen. Het was uiteindelijk de Germaanse Arminius, die bij de Romeinse hulptroepen had gediend, die het Germaanse verzet opnieuw aanwakkerde. Hij kende de Romeinse krijgstechnieken en kon zijn Germaanse stamcoalitie daarop militair voorbereiden.

In 9 v. Chr. leed het Romeinse leger onder leiding van Varus (de opvolger van Drusus, die was gestorven na een val van zijn paard) een schokkende nederlaag in het Teutoburgerwoud, ongeveer honderd kilometer ten oosten van de huidige Nederlandse grens. De Germanen lokten de Romeinse legioenen in een hinderlaag. Duizenden soldaten werden afgeslacht. Toen keizer Augustus het nieuws van de nederlaag in Rome te horen kreeg zou hij huilend hebben uitgeroepen: “Vare, Vare, redde mihi legiones” (Varus, Varus, geef me mijn legioenen terug). In de Romeinse geschiedschrijving staat de slag in het Teutoburgerwoud bekend als de clades Variana, de ramp van Varus. Ondanks verdere veldtochten besloot uiteindelijk keizer Claudius de Romeinse troepen uit Germanië terug te trekken.

De Rijn werd hiermee de definitieve noordgrens van het Romeinse Rijk. Ten zuiden van de Rijn ontwikkelde het Romeinse rijk zich tot een hoogontwikkelde beschaving. De eerder genoemde Romeinse nederzettingen werden via stenen wegen met elkaar verbonden. Op regelmatige afstand trof men herbergen aan, en wegwijzers om de reizigers op het juiste pad te houden. Het Romeinse leger en de Romeinse vloot patrouilleerden op de wegen en de Rijn grens, zodat er van nieuwe grootschalige invallen geen sprake meer was. Deze algemeen toegenomen veiligheid komt tot uiting in de bouwkunst: Romeinse nederzettingen kenden geen stadsmuren. De villa's van de grootgrondbezitters werden

niet ommuurd. Ook de kleinere dorpsgemeenschappen, de vicus, kenden geen muren of grachten om zichzelf te verdedigen tegen aanvallen van buitenaf. Deze algemene vrede en welvaart is bekend komen te staan als de pax Romana, de Romeinse vrede.

Het Romeinse rijk kenmerkte zich door een grote mate van eenheid en verscheidenheid. Lokale godsdiensten werden met rust gelaten. Hun lokale goden werden simpelweg gelijkgeschakeld met de Romeinse goden. In Elst (Gelderland) bouwden de Bataven een grote tempel in Griekse stijl voor hun oppergod Hercules Magasanus, die – zoals de Latijnse naam al doet vermoeden – samenviel met de klassieke god Hercules. Bij Sint-Huibrechts-Hern, een dorp ten noorden van Tongeren, is een bronzen plakkaat gevonden van de Romeinse legionair Quintus Cadius Libo Nepos waarin hij een offer bracht aan de Germaanse godin Vihansa. Dit toont aan dat de verschillende religies in het Romeinse grensgebied vaak dwars door elkaar liepen en naast elkaar bestonden.

In het Romeinse rijk werden honderden talen gesproken. De taal van het leger en het bestuur was echter het Latijn (en in het oosten het Grieks). Ondanks hun tolerantie tegenover andere godsdiensten en gebruiken stonden de Romeinen echter niet alles toe. Zo lijkt het er sterk op dat de Romeinen zich actief tegen mensenoffers en de praktijken van de oude Keltische druïden keerden. Deze praktijken verdwenen dan ook langzaam maar zeker aan de oevers van de Rijn, Maas en Schelde.

Iedereen kon door dienst in het Romeinse leger of in het ambtenarenkorps opklimmen naar het felbegeerde Romeinse burgerschap, waaraan bepaalde voorrechten waren verbonden. Romeinse burgers mochten in het bestuur dienen en openbare ambten bekleden. Hierdoor konden zij veel prestige en rijkdom vergaren. Dienst in het Romeinse leger werd na een vaste periode beloond met een goed pensioen en een stukje eigen grond aan de grens. Zo ontstonden er langs de Romeinse noordgrens gemeenschappen van goed getrainde ex-soldaten die in tijden van nood het leger konden ondersteunen. Het leger was bovendien een zeer geschikte manier om Romeinse leefwijzen, cultuuruitingen en het Latijn te verspreiden onder de veroverde volkeren.

De economie in het zuiden van Nederland was voornamelijk gericht op de behoeftes van de grote Romeinse legerkampen aan de grens. Die legerkampen groeiden uit tot bloeiende steden. De versterkte Rijn grens werd de limes genoemd. De Romeinse limes is op veel plaatsen nog altijd zichtbaar. In Zuid-Nederland werden onder andere grote hoeveelheden aardewerk geproduceerd. Op de zandgronden van Brabant ontstonden

boerderijen die zich bezighielden met veeteelt. Verder zuidelijk, op de Limburgse kalkgronden, ontstonden grote landbouwbedrijven naar Italiaans voorbeeld. De villae van deze landerijen waren voorzien van alle gemakken en cultuuruitingen die de Romeinse wereld te bieden had: vloerverwarming onder een tegelvloer, warm water voor in bad, mozaïekvloeren, muurschilderingen en een zuilengalerij. Schattingen over de bevolkingsomvang van Romeins Nederland zijn moeilijk te geven. Geschat wordt dat er ongeveer tweehonderdduizend mensen aan de Romeinse grens woonden, waaronder tienduizend militairen. De bevolking van de grootste Romeinse steden in Nederland lag op enkele duizenden burgers.

In België lag de bevolkingsdichtheid nog hoger, omdat dit gebied verder van de grens van het imperium lag. Aan de Vlaamse kust ontstond een zoutindustrie en een levendige visserijhandel. In het binnenland werden villae gebouwd met een hoge productie. Nederzettingen als Doornik werden vermoedelijk gesticht als landbouwkoloniën, en ontwikkelden zich daarna tot bestuurlijke centra van hun eigen regio. In Brugge zijn de restanten opgegraven van een Romeins schip, wat erop wijst dat de Belgische gebieden een levendige zeehandel hadden ontwikkeld met de Romeinse provincie in Engeland aan de andere kant van de Noordzee.

Het uitgestrekte Romeinse wegennet maakte reizen gemakkelijk. Nieuwe ideeën konden zich daardoor binnen het Romeinse rijk snel verplaatsen. Een van die nieuwe ideeën, die een grote impact zou hebben op de Nederlandse (en Europese) geschiedenis was het christendom. Deze nieuwe godsdienst was in Israël ontstaan uit het Jodendom en was door de volgelingen van Jezus Christus verspreid. Het christendom bereikte het huidige Nederland voor het eerst in de vierde eeuw na Christus. Daarvoor al had de nieuwe religie een vooraanstaande status veroverd in de Romeinse wereld. Aanvankelijk werden de christenen door de Romeinen gewantrouwd om hun stelling dat er maar een almachtige God was. Dit monotheïstische wereldbeeld botste met het polytheïstische heiligdom van de Romeinen. Meerdere Romeinse keizers, waaronder Nero, hebben op relatief grote schaal christenen vermoord. Na een verwoestende brand in Rome in het jaar 69 n. Chr. beval Nero alle christenen in de stad te vermoorden. Christenen dienden voor verschillende Romeinse keizers als gemakkelijke zondebokken om de volkswoede op te richten. Zo wordt ook van keizer Nero vermoedt dat hij zelf verantwoordelijk was voor de brand in Rome, om zo de weg vrij te maken voor zijn gewenste enorme bouwprojecten in de Romeinse hoofdstad.

Het was keizer Constantijn de Grote die het christendom een doorbraak bezorgde. Na zijn overwinning in een grote Romeinse burgeroorlog – die hij naar eigen zeggen te danken had aan een visioen van God – vaardigde hij het Edict van Milaan uit. Hiermee werd in het Romeinse rijk godsdienstvrijheid voor de christenen gegarandeerd. Christelijke predikers konden via het Romeinse wegennet hun religie naar alle uithoeken van het rijk exporteren. Op lokaal niveau ontstonden er in veel Romeinse steden hechte christelijke gemeenschappen, voor wie de Kerk belangrijker was dan de Romeinse staat. In dit gegeven ligt een belangrijk wereldbeeld verscholen dat ook tijdens de Middeleeuwen zou zorgen voor grote politieke conflicten in West-Europa.

Een bekende gebeurtenis uit de Romeinse periode was de opstand van de Bataven tegen het Romeinse gezag. Deze opstand vond plaats in 69 n. Chr. De Bataven hadden sinds de veroveringen door Caesar trouw hulptroupen geleverd aan de Romeinse legioenen. Deze hulptroupen hadden onder andere meegeholpen om Brittannië te veroveren. Tijdens een korte Romeinse burgeroorlog waren de Bataafse broers Paulus en Julius Civilis beschuldigd van verraad. Een Romeinse troonpretendent eiste bovendien dat de Bataven rechtstreeks in de Romeinse legioenen zouden dienen, ver van hun stamland in de rivierendelta. Toen Paulus door de Romeinen werd vermoord keerde Julius Civilis zich openlijk tegen hen. In een reeks veldslagen en plundertochten werden de Romeinen van de Rijn teruggedreven. Onder andere de stadjes Batavodorum en Tungrorum (Tongeren) gingen in vlammen op, net als de Romeinse grensforten. Germaanse stammen ten noorden van Rijn sloten zich bij de opstand aan. De opstandelingen werden gesteund door een profetie van de invloedrijke Germaanse zieneres Veleda. Zij had haar heiligdom vlakbij de rivier de Lippe, buiten de grenzen van het Romeinse Rijk. Veleda voorspelde een nederlaag voor de Romeinse troepen. De opstand had ook een duidelijk cultureel karakter. Zo hieven de Kaninefaten, die zich bij de opstand aansloten, hun leider Brinno traditioneel op het schild. De opstandelingen voerden in hun legioenen allerlei Germaanse artefacten mee, maar bleven de Romeinse gevechtstechnieken wel trouw. Civilis droomde openlijk van een Germaans koninkrijk in de Lage Landen. Kenmerkend voor de cultuurstrijd die met de opstand verweven was, was de eis van de Germaanse troepen aan de burgers van de stad Colonia Agrippinensis, het huidige Keulen. Zij moesten alle Romeinse burgers in hun stad afslachten om een plundering te voorkomen. Door een tijdige interventie van Julius

Civilis kwam het niet zo ver. Civilis bood legioensoldaten een vrije aftocht en wilde aan de Romeinse technologie en bestuursvorm vasthouden.

In reactie op de bloedige opstand zond de nieuwe Romeinse keizer Vespasianus de capabele veldheer Quintus Petilius Cerialis met drie legioenen naar het noorden. Cerialis kende de gebieden langs de Rijn goed en trad behoedzaam op. Opstandelingen kregen de keuze tussen een verzoening met het Rijk of dood door het zwaard. Eenieder die terug wilde keren in de boezem van het Romeinse gezag kon rekenen op amnestie. Hierdoor brokkelde de steun voor de opstand van Civilis snel af. Hij werd zelfs gedwongen om de oude Bataafse stamlanden te verlaten. Cerialis, die het politieke klimaat aan de Rijn goed aanvoelde, gaf zijn legioenen opdracht om de landerijen van Civilis te sparen. Ook vond er geen grootschalige slachting plaats van de overwonnen Bataven en Kaninefaten. Dit schiep een opening voor gesprekken over vrede. Deze werden gevoerd op een kapotte brug in het strijdgebied, mogelijk bij Maastricht.

Hoe het uiteindelijk met Civilis is afgelopen weten wij niet, omdat de geschreven bronnen over de Bataafse opstand (voornamelijk werken van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus) ophouden op het moment van de vredesbesprekingen, wanneer Cerialis en Civilis elkaar bij de brug treffen. Het is echter aannemelijk dat Civilis uit handen van de Romeinen is gebleven, maar dat zijn macht gebroken was. De Bataven en de andere Germaanse stammen aan de Rijn keerden terug onder het gezag van de Romeinen. De pax Romana keerde terug. Velela kreeg in haar heiligdom aan de Lippe het strenge advies om zich niet meer in te laten met de Romeinen. Het lijkt erop dat de zieneres dit advies trouw heeft opgevolgd, omdat zij na de opstand uit de geschiedenis verdwijnt.

Eeuwen later zouden Nederlandse nationalist en geschiedschrijvers in de negentiende eeuw teruggrijpen op de Bataafse opstand als de kiem van de Nederlandse natie en volksmentaliteit. De Bataafse opstand werd bovendien sterk geromantiseerd. Het is echter hoogst twijfelachtig dat de Bataven onze rechtstreekse voorouders zijn: de Germaanse stam is in de nadagen van het Romeinse Rijk weggetrokken uit Nederland en verdween daarmee uit de annalen van de geschiedenis. Onze directe voorvaderen zijn afkomstig uit andere Germaanse stammen (vooral de Franken) en de inheemse bevolking van de rivierendelta.

3

Verval en Ondergang

Vanaf de derde eeuw verloor het Romeinse Rijk haar stabiliteit. Eindeloze burgeroorlogen veroorzaakten een economische crisis en verzwakten de Rijn grens in het noorden. In een langdurig proces stortte de Romeinse wereld volledig in. Zij werd in Nederland en België vervangen door een lappendeken van Germaanse stammen, waarvan de Salische Franken de belangrijkste zouden worden. In deze roerige periode liggen ook de wortels van de huidige taalgrens in België verborgen.

Vanaf de tweede eeuw na Christus raakte het Romeinse rijk langzaam in verval. Dit verval werd als eerste voelbaar aan de randen van het rijk, waaronder aan de Rijn grens in het noorden. Tussen 235 en 284 n. Chr. telde Rome tientallen keizers en pretendents die elkaar bestreden met legers in het veld. Door de eindeloze burgeroorlogen verzwakte de Rijn grens aanzienlijk en kon de limes (de Romeinse grensverdediging) doorbroken worden. De oorlogen verwoesten bovendien economische gemeenschappen en productiecentra. Dit had een algemene verarming tot gevolg. Deze verarming was duidelijk zichtbaar in Nederland en België, waar veel villa's werden verlaten en ook de grote landbouwbedrijven in verval raakten. Ook sommige nederzettingen dicht bij de grens werden verlaten. De bevolking kromp.

De economische problemen begonnen tijdens de regeerperiode van keizer Marcus Aurelius (160 – 181 n. Chr.). Hij kreeg te maken met een dodelijke epidemie die het Romeinse rijk teisterde. Welke ziekte er precies door de Romeinse landen raasde is niet geheel duidelijk, maar het waren

mogelijk de pokken. De sterfte was zo groot dat er chaos ontstond binnen het leger. Een reeks Germaanse aanvallen over de Rijn en de Donau zorgde voor hoge kosten en veel bloedvergieten. Als gevolg van de toenemende dreiging aan de grens werden er meer forten gebouwd, zoals bij Utrecht. De Romeinse wegen werden in de grensstreek verdicht. Deze militarisering ging de economische kracht van de verzwakte Romeinse samenleving echter ver te boven. Bovendien kreeg het Rijk te maken met inflatie (geldontwaarding). In een proces van eeuwen hadden de Romeinse elites goud en zilver verscheept naar het Midden-Oosten om daar luxe specerijen te kopen. Hiervoor was echter geen geld teruggekeerd naar de Romeinse wereld. De geldontwaarding dreef de prijzen op en schaadde de handel. De Romeinse bestuurders hadden geen antwoord op deze economische verschijnselen, die hen deels onbekend waren. Het gevolg van de geldontwaarding was een algemene economische crisis die ook zorgde voor meer hongersnood. Verslagen van schrijvers uit de late Romeinse tijd maken melding van onveilige wegen, waar bendes hongerige boeren aan het roven waren geslagen.

Prent van Simon Fokke uit ca. 1722-1750 getiteld "De Franken vallen het land van de Bataven binnen". De prent toont het gewelddadige einde van de Romeinse Tijd in de zuidelijke Nederlanden.